

Grzegorz Franczak

Università degli Studi di Milano
grzegorz.franczak@unimi.it

Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego z 1580 roku – transkrypcja i przekład¹

Abstract

Stanisław Pachołowiecki's *Atlas of the Principality of Polotsk* from 1580 – a Transcription and Translation

This paper contains a transcription (modernized according to the norms set out by Academia Latinitati Fovendae) and a Polish translation of titles, inscriptions and Latin explanations, from eight cartographic relics that constitute *The Atlas of the Principality of Polotsk*, of Stanisław Pachołowiecki (1580).

Key words: history of cartography, atlas, Stanisław Pachołowiecki, Stephen Báthory, Tomasz Treter, Giovanni Battista Cavalieri, Polotsk, Kozyany, Krasne, Sitno, Sokol, Susza, Turovła, Livonian War

¹ Opracowanie powstało w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki Opus (nr 2014/ 15/B/HS2/01104) *Związki literatury polskiej i kartografii w XVI – I poł. XVII w.*

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie zawiera zmodernizowaną transkrypcję i przeład na język polski tytułów, inskrypcji i objaśnień łacińskich znajdujących się na ośmiu zabytkach kartograficznych składających się na *Atlas Księstwa Połockiego* Stanisława Pachołowieckiego z 1580 roku. Są to zreprodukowane w załączniku do niniejszego numeru „Terminus” następujące miedzioryty, wydane przez Giovanniego Battistę Cavalieriego w Rzymie: mapa Księstwa Połockiego pt. *Descriptio Ducatus Polocensis* (*Opisanie Księstwa Połockiego*), plan oblężenia Połocka pt. *Obsidio et expugnatio munitissimae arcis Polocensis per Serenissimum Stephanum Poloniae regem* (*Oblężenie i zdobycie warownej twierdzy połockiej przez Najjaśniejszego Króla Polski Stefana*) oraz plany sześciu twierdz, wzniesionych przez Iwana Groźnego w ziemi połockiej i zdobytych między lipcem a październikiem 1579 roku w trakcie kampanii Batorego – Kozian (*Cossianum arx*), Krasnego (*Crasna arx*), Sitna (*Sitna arx*), Sokoła (*Socolum arx*), Suszy (*Sussa arx*) i Turowli (*Turovli arx*). Po wiedzę o tym kapitalnym zespole kartograficznym, jego autorach, okolicznościach powstania, kontekście historycznym, propagandowym i retorycznym, a także o jego powiązaniach z kartografią europejską wypadnie odesłać do artykułów Jakuba Niedźwiedzia, Karola Łopateckiego oraz piszącego te słowa². Za wprowadzenie niech starczy więc kilka uwag dotyczących zasad wydania. Wszystkie łacińskie teksty podano w transkryp-

² Zob. J. Niedźwiedź, *Atlas Księstwa Połockiego – wprowadzenie*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 1–18; *idem*, *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego (1580): propaganda, genologia i tworzenie wiedzy geograficznej*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 127–155; K. Kozica, *Charakterystyka prac kartograficznych Stanisława Pachołowieckiego (1580)*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 37–59; K. Łopatecki, *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pachołowieckiego (1580)*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 75–126; *idem*, *Ryciny prezentujące kampanię połocką 1579 roku jako jednolita kompozycja kartograficzna*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 157–191; G. Franczak, *Filologia mapy. Badanie dawnej kartografii metodą krytyki tekstu na*

cji, transliteracja zapisu w postaci pojawiającej się na omawianych za-
bytkach znajduje się w kartograficzno-bibliograficznym opracowaniu
Kazimierza Kozicy³. Pisownię wyrazów zmodernizowano zgodnie ze
słownikową normą *Oxford Latin Dictionary*⁴, w zakresie interpunkcji
odwołując się z kolei do standardów ustalonych współcześnie przez
zespół uczonych z Akademii Latinitati Fovendae⁵. Zastosowano na-
wias kwadratowy, uzupełniając zgodnie z kontekstem wyrazy skróco-
ne – na przykład *f[ilio]*, *Seren[issimum]*, *Polon[orum]* itp.

Bibliografia

- Franczak G., *Filologia mapy. Badanie dawnej kartografii metodą krytyki tekstu na przykładzie toponimii mapy Księstwa Połockiego S. Pachołowieckiego z 1580 roku*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 193–252.
- Kozica K., *Charakterystyka prac kartograficznych Stanisława Pachołowieckiego (1580)*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 37–59.
- Łopatecki K., *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pachołowieckiego (1580)*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 75–126.
- Łopatecki K., *Ryciny prezentujące kampanię połocką 1579 roku jako jednolita kompozycja kartograficzna*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 157–191.
- Niedźwiedź J., *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego (1580): propaganda, genologia i tworzenie wiedzy geograficznej*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 127–155.
- Niedźwiedź J., *Atlas Księstwa Połockiego – wprowadzenie*, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 1–18.

przykładzie toponimii mapy Księstwa Połockiego S. Pachołowieckiego z 1580 roku, „Terminus” 19 (2017), z. 1 (42), s. 193–252.

³ K. Kozica, *Charakterystyka prac kartograficznych...*, s. 37–59.

⁴ *Oxford Latin Dictionary*, ed. by P.G.W. Glare, 2nd ed., Oxford 2012.

⁵ *Normae Orthographicae et orthotypicae Latinae*, Academia Latinitati Fovendae, Roma 1990. Wersja łacińska i polska: „Meander” 1992, 9–10, s. 441–457. Zob. też, w kwestii norm edytorskich tekstów nowołacińskich: E. Rabbie, *Editing Neo-Latin Texts*, „Editio” 10 (1996), s. 25–48.

Normae orthographicae et orthotypicae Latinae, Academia Latinitati Fovendae,
Roma 1990. Wersja łacińska i polska: „Meander” 1992, 9–10, s. 441–457.
Oxford Latin Dictionary, ed. by P.G.W. Glare, 2nd ed., Oxford 2012.
Rabbie E., *Editing Neo-Latin Texts*, „Editio” 10 (1996), s. 25–48.

I. Mapa Księstwa Połockiego

Kartusz tytułowy: *DESCRIPTIO DUCATUS POLOCENSIS. S. Pacholowic*

Opisanie Księstwa Połockiego. S. Pachołowic

Sygnatura: *Joa[nnes] Baptista de Cavalleriis Romae typis aeneis inciderebat Anno Domini 1580.*

Rytował w miedzianej płycie w Rzymie Giovanni Battista Cavalieri, Roku Pańskiego 1580.

Stemmat:

In arma victricia Sereniss[imi] Stephani Poloniae regis felicitis

Arcibus inclusus latuit cum milite Moschus:

Ales eum Stephani principis hinc pepulit.

Prosilit in campos: fugat hunc mucrone, cruorem

Barbaricum doctus fundere, regis eques.

Si tentabit aquas, uncum rex ecce tridentem

Fert – Moschum ex omni sic mala parte premunt.

Protere, maxime rex, Romani nominis hostem,

Quodque facis, Christi spargere perge Fidem!

Tho[mas] Tre[terus] Polonus

Na zwycięski klejnot Najjaśniejszego, szczęsnego króla Polski Stefana

Krył się w twierdzy zamknięty ze swym żołnierzem Moskwicin:

Orzeł króla Stefana skrzydlaty go stamtąd wypędził.

Przeskakuje na pola: stamtąd go mieczem przegania

Królewski jeździec, co umie krew barbarzyńską przelewać.

Przez wodę spróbuje umykać? Trójząb o krzywych ma hakach
 Król w ręku – na Moskwicina tak zewsząd czyha nieszczęście.
 Zdepcz, o królu prześwieatny, wroga rzymskiego imienia
 I nadal, jak czynisz, pospieszaj rozszerzać wiarę Chrystusa!

Tomasz Treter, Polak

Kartusz – historia Połocka: *Polotia priscis temporibus, sub annum scilicet Christi 980 vel, ut Russi supputant, a creato mundo 6488 suum peculiarem ducem habuit Rochvoldum. Qui a Wlodimiro Magno ob negatam in matrimonium filiam Rochnedam, ut annales Moscorum perhibent, bello victus vitam pariter cum duobus filiis ac imperio amisit. Inde monarchis Russiae paruit, quorum sublata stirpe ea, quae in australi Russia regnabat, Lituaniis cum quibusdam ditionibus Russicis concessit. Iagiellone apud Lituanos primum, inde apud Polonos regnante Andreas frater ipsius Polotiae dominatum arripuerat, fere cum ipse Iagello Cracoviae coronaretur, sed mox missis copiis cum arce in potestatem regis venit. Inde eius dominatus a magnis Lituaniae ducibus et regibus Poloniae continuatus est ad annum 1563, quo a Ioanne Basillii [filio], duce Moscoviae, capta est eiusque ditionis ager aliquot novis excitatis arcibus firmatus. Nunc vero demum anno 1579 et ipsa Polotia, et arces reliquae per Seren[issimum] Polon[orum] Regem Stephanum partim captae, partim deletae universusque ille Ducatus receptus. Ditus haec ad 30 miliaria in longitudinem, in latitudinem vix minus patet, ac propter ubertatem glebae ac fluminum aliquot, imprimis vero Dunae, omnium prope Europae fluviorum pulcherri mi, amoenissimi et ad navigandum accomodatissimi, opportunitatem Rigensisque portus propinquitatem [abundantissima]. Polotia dum a Mosco caperetur, divitiis incolarum ipsam Vilnam superabat. Regius praefectus Polocensis cum ordine senatorio palatini titulum et dignitatem habet.*

Połock w dawnych czasach, to jest w roku Chrystusowym 980 lub wedle ruskiej rachuby w 6488 od stworzenia świata, miał swego własnego księcia, Rogwołoda. Ponieważ, jak donoszą moskiewskie latopisy, odmówił on Włodzimierzowi Wielkiemu ręki swej córki

Rognedy, pokonany przezeń w wojnie stracił zarazem dwóch synów, księstwo i własne życie. Miasto podlegało potem ruskim monarchom, a po usunięciu linii władającej południową Rusią poddało się wraz z częścią ziem ruskich Litwinom. Gdy Jagiełło panował wpierw na Litwie, później w Polsce, brat jego Andrzej przejął władzę nad Połockiem, a było to prawie w tym samym czasie, gdy Jagiełłę koronowano w Krakowie; wkrótce jednak, gdy posłano tam wojsko, dostał się wraz z twierdzą w ręce królewskie. Odtąd miasto dzierżyli wielcy książęta litewscy i królowie Polski aż po rok 1563, kiedy to zostało zdobyte przez księcia moskiewskiego Iwana, syna Wasyla, który umocnił ziemię połocką, wznosząc w niej kilka nowych twierdz. Teraz wreszcie w roku 1579 i Połock, i pozostałe zamki przez Najjaśniejszego Króla Polskiego Stefana częścią wzięte, częścią zniszczone, a całe księstwo odzyskane zostało. Ziemia ta rozciąga się na 30 mil długości i na niewiele mniej szerokości, a dla żyzności gleby i pożytku z rzek niektórych, zwłaszcza Dźwiny, ze wszystkich prawie rzek Europy najpiękniejszej, najweselszej i najzdatniejszej do żeglugi, wreszcie i dla bliskości portu ryskiego wielce jest obfita. Gdy go zdobywał Moskwicin, bogactwem mieszkańców Połock samo Wilno przewyższał. Królewski namiestnik Połocka wraz z godnością senatorską piastuje tytuł i urząd wojewody.

Podpis pod skalą: *Scala milliarium Polonicorum*
Skala mil polskich

II. Plan oblężenia Połocka

Tytuł: *Obsidio et expugnatio munitiss[imae] arcis Polocensis per Sereniss[imum] Stephanum Poloniae regem*

Oblężenie i zdobycie warownej twierdzy połockiej przez Najjaśniejszego Króla Polski Stefana

Kartusz: *Obsessa XI Aug[usti], capta XXIX eius[dem] anno MDLXXIX. Delineavit in ipsis castris S. Pacholowic*

Obleżona 11 sierpnia, wzięta 29 tegoż miesiąca roku 1579. Szkicował w samym obozie S. Pacholowic

Subskrypcja: *Polotia ex duabus arcibus, superiore ac sclopetariorum oppidoque Zapolota constans, ita situ loci, propugnaculis ac inprimis bombardarum apparatu, pulvere, globis, commeatu, militum praesidio munita et instructa, ut merito non solum Moschoviae, sed totius Septemtrionis firmissimum propugnaculum existimaretur; obsessa a Sereniss[imo] Poloniae rege Stephano XI Augusti et Moschis strenue defendentibus erepta XXIX eiusd[em] Anno Domini MDLXXIX.*

Połock, składający się z dwóch zamków – górnego i strzeleckiego – oraz miasta Zapolotia, tak jest warowny i przygotowany do obrony dzięki położeniu, obwarowaniom, a przede wszystkim zaopatrzeniu w działa, proch, kule, żywność i żołnierza, że słusznie uznać go można za najpotężniejszą twierdzę nie tylko w państwie moskiewskim, ale na całej Północy; obleżony przez Najjaśniejszego Króla Polski Stefana 11 sierpnia i zdobyty mimo zaciętej obrony Moskwicininów 29 tegoż miesiąca, Roku Pańskiego 1579.

Sygnatura: *Ioannes Baptista de Cavalleriis Romae typis aeneis incidebat Anno Domini 1580.*

Rytował w miedzianej płycie w Rzymie Giovanni Battista Cavalieri, Roku Pańskiego 1580.

Legenda:

Arx sclopetariorum

Zamek strzelecki

Arx superior

Zamek górny

Castra Germanorum

Obóz Niemców

Castra Hungar[orum]

Obóz Węgrów

Castra Lithuanorum

Obóz Litwinów

Castra Polon[orum]

Obóz Polaków

Duna fluvius

Rzeka Dźwina

Equitatus aulicus

Jazda królewska

Equitatus Hungar[icus]

Jazda węgierska

Equitatus Lithuanicus

Jazda litewska

Equitatus Polonicus

Jazda polska

Mola

Młyny

Munitiones Germanorum

Szańce Niemców

Munitiones peditatus Polonici

Szańce piechoty polskiej

Munitiones primae peditarum Hungarorum

Pierwszy szaniec piechoty węgierskiej

Munitiones secundae Hungarorum peditarum

Drugi szaniec piechoty węgierskiej

Pedit[atus] Polon[icus]

Piechota polska

Peditatus Germanicus

Piechota niemiecka

Peditatus Ungar[icus]

Piechota węgierska

Polota fluvius

Rzeka Połota

Pons in scaphis

Most na łodziach

Tabernaculum Regis

Namiet królewski

Zapolota

Zapołocie

III. Widok zamku Koziany

Kartusz tytułowy: *COSSIANUM ARX*

Zamek Koziany

Sygnatura: *Joa[nnes] Baptista de Cavalleriis Romae typis aeneis incidebat Anno Domini 1580.*

Rytował w miedzianej płycie w Rzymie Giovanni Battista Cavalieri, Roku Pańskiego 1580.

Kartusz: *Per Sereniss[imum] Stephanum Poloniae Regem Moschorum Principi erepta et expugnata die 23 Iulii Anno Domini 1579.*

Przez Najjaśniejszego Króla Polski Stefana zdobyty i wzięty na kniaziu moskiewskim 23 lipca Roku Pańskiego 1579.

Legenda: *Obolia flumen*
Rzeka Obol
Oskaczicza flumen
Rzeka Czerniawka (Skacica)

IV. Widok zamku Krasne

Kartusz tytułowy: *CRASNA ARX*
Zamek Krasne

Sygnatura: *Joa[nnes] Baptista de Cavalleriis incidebat Romae Anno Domini 1580.*

Rytował w Rzymie Giovanni Battista Cavalieri, Roku Pańskiego 1580.

Kartusz: *Per Serenissimum Stephanum Poloniae Regem Moschis erepta die XXXI mensis Iulii Anno D[omi]ni MDLXXIX.*

Przez Najjaśniejszego Króla Polski Stefana zdobyty na Moskalach dnia 31 miesiąca lipca Roku Pańskiego 1579.

Legenda: *Ciothcza lacus*
Jezioro Ciotcza (Paule)

V. Widok zamku Sitno

Kartusz tytułowy: *SITNA ARX*
Zamek Sitno

Sygnatura: *Joa[nnes] Baptista de Cavalleris incidebat Romae*
1580.

Rytował w Rzymie Giovanni Battista Cavalieri,
1580

Kartusz: *Per Serenissimum Stephanum Poloniae Regem*
Moschis erepta ac deleta die 4 Aug[usti] | Anno
1579

Przez Najjaśniejszego Króla Polski Stefana zdobyty na Moskalach i zburzony 4 sierpnia roku
1579.

Legenda: *Polota fluvius*
Rzeka Połota

Lacus
Jezioro

VI. Widok zamku Sokół

Kartusz tytułowy: *SOCOLUM ARX*
Zamek Sokół

Kartusz: *Per Sereniss[imum] Stephanum Poloniae Re-*
gem, caesis multis praetorianis Moschi militibus,
expugnata et deleta die II Septemb[ris] Anno 1579

Przez Najjaśniejszego Króla Polski Stefana, wyciąwszy mnóstwo doborowego żołnierza moskiewskiego, zdobyty i zburzony 2 września roku 1579

Sygnatura: *Joa[nnes] Baptista de Cavalleriis incidebat Romae 1580*

Rytował w Rzymie Giovanni Battista Cavalieri, 1580

Legenda: *Nisza fluvius*
Rzeka Niszcza

Dryssa fluvius
Rzeka Dryssa

Fossa
Fosa

VII. Widok zamku Susza

Kartusz tytułowy: *SUSSA ARX*
Zamek Susza

Kartusz: *Munitissimo loco posita et per Sereniss[imum] Stephanum Poloniae regem Moschis erepta die 6 Octob[ris] Anno D[omini] 1579*

Położony w bardzo obronnym miejscu, a przez Najjaśniejszego Króla Polski Stefana zdobyty na Moskalach 6 października Roku Pańskiego 1579

Sygnatura: *Joa[nnes] Baptista de Cavalleriis Romae typis aeneis incidebat Anno Domini 1580*

Rytował w miedzianej płycie w Rzymie Giovanni Battista Cavalieri, Roku Pańskiego 1580

Legenda: *Sussa lacus*
Jezioro Susza

VIII. Widok zamku Turowła

Kartusz tytułowy: *TUROVLIA ARX*
Zamek Turowła

Kartusz: *Per Sereniss[imum] Stephanum Poloniae Regem Moschis erepta die 4 Septemb[ris] Anno 1579*
Przez Najjaśniejszego Króla Polski Stefana zdobyta na Moskalach 4 września roku 1579

Sygnatura: *Jo[annes] Baptista de Cavalleriis incidebat Romae 1580*
Rytował w Rzymie Giovanni Battista Cavalieri, 1580

Legenda: *Dhuna fluvius*
Rzeka Dźwina
Lacus
Jezioro
Turowka flu[vius]
Rzeka Turówka (Turowlanka)